

ÜHENDVERBIDE REKTSIOONISTRUKTUURIDE ISEÄRASUSTEST EESTI KEELES *

HUNO RÄTSEP

1. Ühendverbide rektsioonistruktuuride iseärasuste selgitamine on lai teema, mille käsitlemisel kerkib üles arvukalt keerulisi grammatikaprobleeme. Alljärgnevas vaatleme lähemalt ainult mõnd autori arvates tähelepanu väärivat probleemi, mis ühendavad ühendverbide olemuse määratlemise ja nende rektsioonistruktuuride iseärasused üheks keerukaks kompleksiks. Käesolev arutlus püüab olla deskriptiivset laadi. Normide ülesseadmist ei üritatagi. Samuti on vaatlusest välja jäetud probleemide keeleajalooline taust.

2. Mis on ühendverb e. ühendtegušona, seda on püütud eesti keele grammatikais ja muis keelevaatlustes jõudumööda selgitada, ent vähegi rangema määratluseni pole seni jõutud. Seletustes on viidatud mitmetele kriteeriumidele, mille abil võiks eristada ühendverbi muudest verbiühenditest. Alljärgnevas olgu tähelepanu juhitud neljale sellisele.

Esiteks, ortograafiline kriteerium. Sellele osutab juba E. Muuk 1938. aastal, kui ta väidab, et verbiühendeid, mida kirjutame kokku ainult osas verbivormides, nimetame ühendverbideks.¹ Ilmselt on termin *ühendverb* tema loodud. Selle seletuse jälgedes käib ka üks värskemaid eesti keele grammatikaid, püüdes selgitada ühendverbi mõistet pelgalt ortograafiast lähtudes: «Ühendverbid koosnevad kahest kord kokku-, kord lahukikirjutatavast sõnast».² Niisugune võrdlemisi ähmane selgitus taandab termini «ühendverb» puhtortograafiliseks mõisteks. Kuna aga kokku- ja lahukikirjutamise reegel eeldab, et me

* Mõnevõrra täiendatud ja edasiarendatud variant ettekandest J. V. Veski päeval Tartus 26. juunil 1968.

¹ E. Muuk, Verbide ja verbaalnoomenite kokkukirjutamisest. — EK 1938, lk. 7.

² J. Valgma, N. Remmel, Eesti keele grammatika, Tallinn 1968, lk. 113—114.

oskame teatud verbühendeid (nagu neid nimetab E. Muuk) eristada teistest, mis sellele reeglile ei allu, siis on ilmne, et ortograafiline kriteerium meid edasi ei aita ning ei iseloomusta ühendverbe kui grammatilis-leksikaalselt nähtust meie keeles.

Teiseks, konstruktsiooniline kriteerium. Sel puhul toetatakse tunnusele, et ühendverbid koosnevad verbist ja nn. prefiksaaladverbist, e. abimäärsõnadest.³ See kriteerium nõuab aga eelnevalt prefiksaaladverbi mõiste defineerimist, selle selgitamist, missugused sõnad kuuluvad prefiksaaladverbide hulka. Selle kui antud probleemidesarja seisukohalt olulise küsimuse juurde tuleme hiljem tagasi.

Kolmandaks, süntaktiline kriteerium: ühendverbid esinevad lauses ühe lauseliikmena, näiteks lihteldisena.⁴ On ilmne, et üksnes selle kriteeriumi põhjal pole ühendverbe võimalik alati eristada, kuid positiivne selles on kahtlemata viide, et verbi ja nn. abimäärsõna vahel on olemas küllaltki tihedad süntaktilised seosed.

Neljandaks, semantiline kriteerium. Sellele osutab juba Johannes Aavik, väites, et verbigega kirjutatakse kokku ainult nn. verbi tähendust modifitseerivaid (muutlevaid) või täiendavaid adverbe,⁵ ainult neid adverbe, mis verbiga moodustavad mingi uue mõiste või mõistevärvandi, mida me ühe sõnaga ei saa väljendada.⁶ Sama osutab ka E. Muuk: «neis esineval verbil on eriline tähendusvärvand, mida samal verbil üksikesinimisel ei ole (tähenduse modifitseerimise printsiip). Seejuures tähendust modifitseeriv sõna kas annab verbile tavallisest hoopis erineva tähenduse... või muudab verbi tegevuse lõplikuks või annab sellele teatava suuna...»⁷ Hiljem on seda kriteeriumi ainult korratud, lähemalt konkretiseerimata.

Püüame nüüd siit fikseerida ühendverbide iseloomustuse.

Ühendverbideks on nimetatud ühendeid, mis koosnevad teatud lihtverbidest ja erilist tüüpi sõnadest, mida viimase aja grammatikais on nimetatud prefiksaaladverbideks, abimäärsõnadeks või kõrvalsõnadeks.⁸ Võrreldes komponendiks oleva lihtverbi tähendusega on ühendverbil mõnevõrra teistsugune (modifitseeritud) tähendus. Süntaksi seisukohalt vaadatuna moodustavad ühendverbid teatud tasandil üksuse, millest tekivana võivad sõltuda mitmesugused laiendid.

3. Juba pealiskaudselgi vaatlusel on selge, et problemaa-

³ K. Mihkila (toim.), Eesti keele süntaks I. Prooviartikleid lihtlause süntaksi alalt, Tallinn 1964, lk. 83–84.

⁴ Sealsamas.

⁵ J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika, Tartu 1936, lk. 345.

⁶ Sealsamas, lk. 329.

⁷ E. Muuk, main. töö, lk. 8.

⁸ K. Kure, Eesti keele grammatika VIII, Tallinn 1950, lk. 57.

tiliseks osutub siin abimäärsõnade rühma koosseis ja nende eristamine teistest sõnarühmadest. Sel põhjusel on täiesti arusaadav, miks pole abimäärsõnu üheski grammatikas rangelt piiritletud, vaid on alati piiratud näidete esitamisega ja selgitamisega. Abimäärsõnade lähemal iseloomustamisel on esitatud järgmisi tunnuseid:

- abimäärsõnad esinevad alati koos verbidega;
- nende abil tuletatakse lihtverbidest uusi verbe;
- abimäärsõnad ei vasta ise mingisugusele küsimusele;
- abimäärsõnad ei ole mingid iseseisvad lauseliikmed;
- abimäärsõnad osutavad tegevuse suunale, tegevuse lõpetatusele, nad iseloomustavad lähemalt tegemist või olemist.⁹

Lisaks eelnevale tuleb mainida, et eesti keele grammatikais kohtame vastandlikke seisukohti selle sõnarühma sõnaliigilisuse suhtes. Ühed uurijad kinnitavad, et need sõnad ei moodusta iseseisvat sõnaliiki, vaid on üheks määrsõnade liigiks. Teised väidavad, et need sõnad moodustavad iseseisva sõnaliigi, mis kuulub abisõnade hulka ja mida nimetatakse kõrvalsõnadeks. Esimesel seisukohal on teatavasti tänapäeva kooligrammatikad, teisel aga oli Kristjan Kure.

Kumb seisukoht on õigem, seda ei saa me veel siinkohal öelda, sest tänni pole eesti keele grammatikais selgesti esitatud, mille põhjal eristatakse sõnaliike ja mille põhjal nende mitmesuguseid alaliike.

Seetõttu tundub meile termin «abimäärsõna» ennatlikuna, termin «prefiksaalne adverb» aga vasturääkivana, paradoksaalsena. Lubatagu seepärast edaspidi kasutada kõnealuse sõnarühma märkimiseks terminit «kõrvalsõna», kuna see viitab antud sõnarühma mõningaile paralleelsele joontele kaassõnadega. Termin «kõrvalsõna» kasutamine ei tähenda aga seda, et autor jagaks Kr. Kure vaateid selle sõnادرühma sõnaliigilisuse kohta.

Käsiolevas kirjutises ei püüta esitada kõrvalsõnade täieliku loendi, küll aga püütakse muu hulgas osutada mõnedele lisakriteeriumidele kõrvalsõnade eristamisel teistest sõnadest ja probleemidele, mis materjali põhjalikumal analüüsimisel tekivad.

4. Kõigepealt mõni sõna kõrvalsõnade semantilisest iseloomustusest. Kõrvalsõnade rühm eesti keele senistes käsitlustes on muide üpris ebamäärane, ta ei moodusta mingit ühtset semantilist tunnusega gruppi, vaid laguneb lähemal vaatlusel mitmeks küllaltki üksteisest erinevaks alarühmaks. Ühendverbe semantiliselt iseloomustades on tavaliselt esitatud tähendusnänasse, mida kõrvalsõna lisab lihtverbi tähendusele, kui nad

⁹ K. Kure, Eesti keele grammatika VIII, Tallinn 1950, lk. 57.

ühendada. Oldistades neid tähenduslikke erijooni võiksime oletatud kõrvälsõnad jagada järgmisteks rühmadeks:

a) suunda osutavad sõnad, mis omakorda jagunevad kolmeks alarühmaks, proviisoriselt nimetatuna intralokaalseks (näit. *alla, edasi, eemale, esile, ette, juurde, kõrval, kõrvalt* jne.), ekstralokaalseks (näit. *alt, eest, koost, käest, küljest, oisast, tagant* jne.) ja translokaalseks (näit. *läbi, mööda, ringi, üle, ümber*);

b) paigalolu osutavad sõnad (näit. *alt, eemal, ees, juures, kallal, kohal, koos, kõrval* jne.);

c) tegevuse lõpetatust osutavad sõnad (näit. *ära, minema, vaimis* jne.);

d) seisundimuutusele viitavad sõnad (näit. *katki, lõhki, segi, kinni, lahti* jne.).

Eelnev loetelu ei esita nende ridade autori seisukohta, vaid on üldise käsituse mõnevõrra üldistatud kokkuvõtte, mis on võetud vaid kriitilise analüüsi lähtekohaks. Juba ette võib öelda, et nõnda rühmitatud sõnad on küllalt erineva iseloomuga ja vaevalt õnnestub leida neile ühiseid semantilisi tunnusoone. Pealegi ühendverbe tähendused on võinud mitmesugustel põhjustel muutuda, nii et kõrvälsõna modifitseerivat osa on üldse raske, kui mitte võimatu selgitada. Nii olemegi jõudnud järgmise probleemirühma juurde.

5. Mõned uurijad on teinud katseid laiendada veelgi ühendverbe piire ja paigutada ühendverbe hulka ka noomen mingis käändes + verbi tüüpi fraseoloogilisi väljendeid (näit. *lähele panema, silmas pidama, jalga laskma, aru saama* jne.). E. Muuk peab mittesõnasõnalist, pilliikka tähendust, mis on iseloomulik just fraseoloogismidele, isegi üheks ühendverbe teistest eraldavaks tunnuseks. Ta kirjutab: «Seetõttu kuulubki ühendverbe hulka rohkesti mitmesuguseid stereotüüpseid rahvapäraseid kõnekäande, nagu *jutti ajama, jalule seadma, kihla vedama, pahaks panema, lipsu lööma, jumalaga jätma, ehale käima, silmas pidama, vaeva nägema, kahevahel olema, nahka panema, nurru lööma, jonnit ajama, keha kinnitama, tüli norima, jagu saama, jalga laskma, plehku pistma, ilmale tulema, üleõla vaatama, võigkaigast vedama* jpt.»¹⁰

Niisugune käsitlusviis tähendaks aga ühendverbe nimetuse laiendamist hoopis teist laadi sõnaühendite rühmale, nii et ühendverbi mõistele tuleks leida veelgi üldisemat ja ähmasemat laadi kriteeriumid ning seniste ühendverbe tarvis oleks vaja uut nimetust.

Neid kahte erisugust rühma tuleb lahuse hoida. J. V. Veski on nimetanud seda laadi fraseoloogilisi ühendeid väljendver-

¹⁰ E. Muuk, main. töö, lk. 8.

bideks ja paigutanud nad seega nagu iseseisvalt ühendverbe kõrväle.¹¹

Terminite *väljendverb* kasutame edaspidi just eespool esitatud fraseoloogismide liigi kohta.

Väljendverbe eristab ühendverbidest mitu küllaltki olulist tunnust.

Esitaks, ühendverbe puhul seondub üks kõrvälsõna paljude verbiga, tervete semantiliselt lähedaste verbe rühmadega. Nii näiteks esinevad paljud suunda osutavad kõrvälsõnad enamiku, kui mitte kõigi liikumist märkivate verbiga. See tähendab, et ühendverbidel on iseloomulik esinemine suutes sarjades, et nende moodustamine on teatud ulatuses reeglipärane protsess. Väljendverbis on teiseks komponendiks mingi noomeni vorm, kusjuures see vorm seondub tavaliselt ainult ühe verbiga, üksnes harukordadel paari-kolme verbiga (näit. *aru saama, aru pidama, aru andma*).

Teiseks, kõrvälsõna modifitseerib verbi tähendust täiesti kindlas suunas ja see modifitseering on sel juhul, kui pole toimunud tähenduse muutusi — tähenduse ülekandeid, selgesti eristatav. Väljendverbes on terviku tähendus täiesti erinev komponendite tähenduste summast ja moodustab ühtsuse, mida ei saa lahutada vormi osadele vastavaiks osisteks.

Kui ühendverbe esialgne tähendus on muutunud kas mingi tõlkeaanu või metafoori tõttu, siis on ta lähenenud väljendverbile. Vähemalt eespool mainitud teine erinevus puudub. Seega moodustavad ülekantud tähendusega ühendverbid väljendverbe ja päris-ühendverbe vahepoolse, kolmanda rühma.

6. Järgnevas püüame ühendverbe iseloomustada süntaksi seisukohalt, kasutades andmeid, mida pakub verbe rektisioonstruktuuride uurimine. Analüüsi lähtekohaks võtame teesi: ühendverbid moodustavad lauses niisuguseid süntaktilisi üksusi, millest sõltuvad laiendid.

Verbidest võivad lauses sõltuda kaheksagused laiendid. Ohtede laiendite grammatiline vorm sõltub nendega seostatud verbe süntaktilis-semantilisest tunnustest. Neid me nimetame seotud laienditeks ja nende vahetorda verbiga rektisiooniks. Teiste laiendite grammatiline vorm ei sõltu verbist, need laiendid võivad esineda peaaegu kõigi verbe juures. Selliseid laiendeid nimetame vabadeks laienditeks. Viimasel ajal on üha laiemalt kõlapiinda leidnud seisukoht, et nad kuuluvad lause kui terviku, mitte aga verbi juurde.

Meie analüüs on näidanud, et kõrvälsõnal on ühendverbis täita tihti küllaltki kaalukas osa verbi rektisioonstruktuuri

¹¹ J. V. Veski, Keelelisi töid, Tallinn 1958, lk. 222.

määramisel, sest just kõrvälvõna määrab mõningaid ühend-
verbi rektisioonistruktuuri iseärasusi.

Edasises katsumegi vaadelda mõningaid ühendverbide rektis-
ioonistruktuuri juhtusid, kus ilmnevad selgesti ühendverbide
süntaktiline ja süntaktiline kompaktsus, kõrvälvõnade oluline osa
ühendverbide rektisioonistruktuuride määramisel. Sellise analüüsi
käigus püüame muu hulgas tuvastada mõningaid mood-
seid kõrvälvõnade eraldamiseks muudest sõnadest. Olgu
veel kord rõhutatud, et järgnevas on kõrvälvõne jäetud üle kantud
tähenähtudega ühendverbid.

7. Vaadeldagem lauseid (1), (2) ja (3).
(1) Poiss jooksis sillast üle.
(2) Poiss jooksis üle silla.
(3) *Poiss jooksis sillast.¹²

Kõrvu seades need laused, safumegi vastamisi süntaktiliste
nähtustega, mis puudutavad just ühendverbe. Meil on käes-
oleval juhul tegemist kahe verbiga: lihtverbiga *jooksma* ja
ühendverbiga *üle jooksmata* tavalises liikumist märkivas tähenä-
huses.

Nagu ilmneb lausetest (1) ja (3), esineb verbi *üle jooksmata*
rektisioonistruktuuris element $N + el$ (nimisõna elatiivis), mis
jooksma puhul ei saa esineda, sest lause (3) on vastuvõeta-
matu. Eksiarvamuste vältimiseks tuleb mainida, et me teeme
vahel elementide $N + el$ ja *De* vahel, kusjuures *De* kujutab
endast klassi, kuhu kuuluvad kohta osutavad vormid, mis vas-
tavad küsimusele *kust?* ja on vastastikkü substitueeritavad. Nii
näiteks lauses *Mees tuli metsast* esindab *metsast* substitut-
siooniklassi *De* elatiivse substantiivi vormis, ent me võime
samas ümbruses ta substitueerida teiste kohta osutavate ja
küsimusele *kust?* vastavate vormidega, nagu genitiivne sub-
stantiiv $+ jaurest$, genitiivne substantiiv $+ lähedalt$, genitiivne
substantiiv $+ seest$, adverbid *sii*, *sealt* jne., saades laused
Mees tuli metsa jaurest, *Mees tuli metsa lähedalt*, *Mees tuli
metsa seest*, *Mees tuli siit*, *Mees tuli sealt*. Seejuures sama-
laadne süntaktiline seos säilib.

Käesolevas artiklis kasutame veel substitutsiooniklassi *Di*,
kuhu kuuluvad kohta osutavad vormid, mis vastavad küsimu-
sele *kuhu?* ja on vastastikkü substitueeritavad (näit. *Mees tuli
metsa*, *Mees tuli metsa juurde*, *Mees tuli metsa lähedale*, *Mees
tuli metsa sisse*, *Mees tuli sinna*, *Mees tuli siia*).¹³ Mõlema

¹² *ga märgitud laused pole eesti keeles vastuvõetavad. Mittevastu-
võetavus võib olla nii grammatiline kui ka semantiline.

¹³ Lähemalt niisugusest menetusest vt. H. O. m. Poliseemiliste sõnade
tähenähtude eristamisest. — Keele modelleerimise probleeme I, Tartu 1966,
lk. 204—206.

substitutsiooniklassi liikmete ammendavat loendit me käesole-
vas artiklis ei anna.

Seevast element $N + el$ esineb ainult ühes vormis (sub-
stantiiv elatiivis) (näiteks lauses *Mees kirjutas oma muredest*,
Jutt on temast, *Peetrist sai huligaan*.) ja ei ole substitueeritav
kohta osutavale küsimusele *kust?* vastavate vormidega, nii et
süntaktilise seose samalaadsus säilib.

Niisiis lause

(4) Poiss jooksis toast õue.

ei sisalda rektisioonistruktuuri elementi $N + el$, vaid substi-
tutsiooniklassi *De*.

Laiendi *sillast* vormi esimeses lauses tingib kõrvälvõna *üle*.
Sellele osutab seegi asjaolu, et samasugust $N + el$ elementi
näeme paljudel juhtudel ka siis, kui *üle* seondub teiste liht-
verbidega.

(5) Poiss

}	jooksis	}	sillast üle.
	läks		
	kõndis		
	ronis		
lippas			

Mis puutub verbidesse, mis sellist laadi lausekonstruktsioo-
nides võivad esineda, siis on need eeskätt liikumist märkivad
verbid, nii intransitiivsed kui ka transitiivsed verbid. Vrd. (6).

(6) Poiss

}	viis	}	koera sillast üle.
	kandis		
	tiris		

On muidugi selge, et ka klassi *N* selles konstruktsioonis
võimalike liikmete hulk on piiratud ja arvatavasti on selleks
võimalik anda teatud semantiliselt kitsendused.

Eriolist tähelepanu väärib lause (2) ja (1) vahekorrd. Sisult
on need laused enam-vähem samased, ent grammatiliselt vormi-
t mitte. Võiks arvata, et neile aluseks olevad konstruktsioo-
nid on omavahel transformatsiooni vahekorras, ent lähemal
vaatlusel ilmneb, et seegi pole õige. Korrapärane transformat-
sioon eeldab ju konstruktsioonide süntaktiliste seoste sama-
sust. Ent nagu näeme kas või lause (1) ja (2) võrdlemisel,
on süntaktilised seosed neis konstruktsioonides kohati täiesti
erinevad. Sõnavorm *sillast* lauses (1) sõltub ühendverbist *üle
jooksma*; sõnavormi *silla* lauses (2) on aga tähedas seoses kaas-
sõnaga *üle*. Seega normaalselt transformatsioonivahekorra
nende konstruktsioonide vahel pole. On olemas mõnevõrra teist
laadi vahekorrd, mis lause (2) süntaksi seisukohalt on samuti

oluline ja arvestatav. Nimetame sellist vahekorda esialgu provisoorseft tolerantsusvahekorraks, sest ta kujutab endast mate-
maatikas tuntud samanimelise vahekorra üht juhtu. Seda laadi
vahekorda kohtame eesti keele verbide rektsoonistruktuuride
uurimisel mujalgi semantiliselt sünonüümsete konstruktsioo-
nide vahel. Võrdle näit. lauseid (7) ja (8).

- (7) Noorukist kujunes töömees.
- (8) Nooruk kujunes töömeheks.

Ent tuleme tagasi lausete (1) ja (2) juurde. Asjaolu, et
samasisulistes lausetes on *üle* kord kõrvälsõna, kord kaassõna,
osutab kõrvälsõnade ja kaassõnade semantilisele lähedusele.

Niisugused iseloomulikud jooned ($N + el.$ esinemine ühe
elemendina rektsoonistruktuuris, tolerantsusvahekord kaassõna-
ühendilise konstruktsiooniga) ei esine üksnes *üle*-ühendverbi-
dega lausetes. Samasuguseid tunnuseid näeme ka kõrvälsõnade
ilma ja *läbi* puhul.

- (9) Laps jäi vanematest ilma.
- (10) Laps jäi ilma vanemateta.
- (11) Rong sõitis tunnelist läbi.
- (12) Rong sõitis läbi tunneli.

Hiljem tuleb meil tolerantsusvahekorda võimaldavate kõr-
välsõnade loetelu veelgi pikendada. Hilisemast nähtub ka, et
ilma-ühendverbid erinevad siiski mõnelti *üle*-ühendverbidest.

Ühele niisugusele iseärasusele, mis on omane *üle*-ühend-
verbile, ent puudub *ilma*-ühendverbidel, juhtigem kohe tähe-
lepanu lausetes (13)–(18).

- (13) *Poiss jooksis silda mööda üle.
- (14) Poiss jooksis silda mööda jõest üle.
- (15) Poiss jooksis mööda silda jõest üle.
- (16) *Poiss jooksis sillast jõge mööda üle.
- (17) *Poiss jooksis sillast jõest üle.
- (18) Poiss jooksis jõest üle.

On ilmne, et laused (16) ja (17) pole vastuvõetavad. Lause
(13) on iseiseiva lausena puudulik ja eeldab kontekstilist lisa-
informatsiooni, seetõttu arvame ka selle lause mittevastuvõet-
avate hulka.

Nagu näeme, esineb element $N + el.$ *üle*-ühendverbi puhul
käheti (vrd. lauseid (1) ja (18)), nii et N -i kuuluvad sõnad on
mõlemal juhul erinevad. *sillast*-tüüpi puhul on nende sõnade
hulk üpris piiratud. Mõlemad $N + el.$ elemendid ühes lihtlau-
ses koos esineda ei saa, nagu osutab ka lause (17). Sel kor-

ral tuleb *sillast*-tüüpi $N + el.$ asendada elemendiga $N + part.$
mööda või *mööda* $N + part.$, nagu osutavad laused (14) ja
(15). Peale selle on võimalikud transformatsioonid, kus $N +$
part. *mööda* või *mööda* $N + part.$ element asendatakse ele-
mendiga $N + gen.$ *kaudu* või $N + part.$ *pidi*.

- (19) Poiss jooksis silla kaudu jõest üle.
- (20) Poiss jooksis silda pidi jõest üle.

Sellist vormilt identsete või lähedaste elementide vastasti-
kust välistamist kohtame mujalgi rektsoonistruktuurides, näit.
vrd. lauseid (21) ja (22).

- (21) *Poiss jooksis teiselt kaldalt sillast üle meie juurde.
- (22) Poiss jooksis teiselt kaldalt silda mööda üle meie
juurde.

On ilmne, et lause (22) on vastuvõetavam kui lause (21).
Tuleb märkida, et mitmesuguste verbide rektsoonistruktuuri-
des kohtame asjaolu, et $N + el.$ ja *De* välistavad teineteist.
See on ka arusaadav, sest kategooria *De* üheks avaldusvõr-
miks on samuti substantiivi elatiivis.

Niisiis *üle*-ühendverbi puhul võib meil olla tegemist vähe-
malt kahesuguse mahuga $N + el.$ elemendiga rektsoonistruk-
tuuris, mis ei saa koos esineda teineteisega ega rektsoonistrukti-
oniklassiga *De*. Seejuures üks neist $N + el.$ elementidest on ekvi-
valentses asendusvahekorras elementidega $N + part.$ *mööda*,
mööda $N + part.$ Tõsi küll, ainult teatud tingimustel.

Palju avaramalt lubavad sellist asendamist *alla*- ja *üles*-
ühendverbid (lauseid (23)–(29)), kus kõrvälsõnad *alla* ja *üles*
tingivad nende ühendverbi rektsoonistruktuurides samuti ele-
menti $N + el.$

- (23) Koer jooksis trepist alla.
- (24) Koer jooksis treppi mööda alla.
- (25) Koer jooksis mööda treppi alla.
- (26) Koer jooksis trepi kaudu alla.
- (27) Koer jooksis treppi pidi alla.
- (28) Koer jooksis trepist üles.
- (29) Koer jooksis treppi mööda üle.

Kuid erinevalt *üle*-ühendverbidest puuduvad *alla*- ja *üles*-
ühendverbiga konstruktsioonidel tolerantsusvahekorrad kaassõ-
naliste lausekonstruktsioonidega. *üles* puhul on see iseenesest
mõistetav, sest *üles* ei esine kunagi kaassõnana. *alla* esineb
kaassõnana, kuid *alla*-ühendverbiga lausekonstruktsiooni muut-
misel kaassõnaga *alla* lausekonstruktsiooni ei näe me nende

lausekonstruktsioonide vahel tolerantusvahekorda (vrd. lauseid (23) ja (30)).

(30) Koer jooksis trepi alla.

Lauseid (23) ja (30) on erisuguse tähendusega. *alla*-ühendverbide juures võib esineda ka kolmanda sisuga *N + el.*, millel puudub asendusvõimalus *mööda*- ja *pidi*-kaasõnalise konstruktsiooniga, nagu osutavad laused (31) ja (33).

(31) Poiss hüppas aknast alla.

Poiss viskas mütsi aknast alla.

(32) *Poiss hüppas akent mööda alla.

*Poiss viskas mütsi akent mööda alla.

(33) *Poiss hüppas akent pidi alla.

*Poiss viskas mütsi akent pidi alla.

Samal ajal on sellised konstruktsioonid transformeeritavad konstruktsioonideks, kus *N + el.* on ekvivalentsest asendatud elemendiga *N + gen. kaudu* või *läbi N + gen.* Vrd. lauseid (34)–(35), millede vastuvõetavus pole siiski ühesugune.

(34) Poiss hüppas akna kaudu alla.

Poiss viskas mütsi akna kaudu alla.

(35) Poiss hüppas läbi akna alla.

Poiss viskas mütsi läbi akna alla.

See kolmas *N* hõlmab peamiselt mingit avast märkivaid sõnu (*üks, aken, värav, pragu, auk, lõhe, pilt* jne.). Ka (31) lausetel puudub tolerantusvahekord vastava kaasõnalise konstruktsiooniga, sest tähendused on erisugused (vrd. (31) ja (36)).

(36) Poiss hüppas akna alla.

Viimastele *alla*-konstruktsioonidele on lähedased *sisse*- ja *välja*-ühendverbide teatud kasutamised. Siingi on võimalik kasutada kolmandat liiki *N + el.* elementi, mis on asendusvahekorras elementidega *N + gen. kaudu* ja *läbi N + gen.* (vrd. (37)–(39) ja (41)–(43)), kusjuures asendusvõimalus elemendiga *mööda N + part.* puudub (vrd. (40) ja (44)). Pole ka tolerantusvahekorda kaasõnaliste konstruktsioonidega; *välja* ei esine kaasõnana, *sisse* puhul ilmneb tähenduslik erinevus.

(37) Auto sõitis väravast välja.

Poiss viskas mütsi aknast välja.

(38) Auto sõitis läbi värava välja.

Poiss viskas mütsi läbi akna välja.

(39) Auto sõitis värava kaudu välja.

Poiss viskas mütsi akna kaudu välja.

(40) Auto sõitis väravast mööda välja.

*Poiss viskas mütsi akent mööda välja.

(41) Auto sõitis väravast sisse.

Poiss viskas mütsi aknast sisse.

(42) Auto sõitis läbi värava sisse.

Poiss viskas mütsi läbi akna sisse.

(43) Auto sõitis värava kaudu sisse.

Poiss viskas mütsi akna kaudu sisse.

(44) Auto sõitis väravat mööda sisse.

*Poiss viskas mütsi akent mööda sisse.

(45) Auto sõitis värava sisse.

Poiss viskas mütsi akna sisse.

Selline kolmandat liiki *N + el.* ei ole *alla*-ühendverbide, *sisse*-ühendverbide ja *välja*-ühendverbide eristavaks jooneks. rektioonisstruktuuris, *alla, välja ja sisse* ei tingi teda, sest sama laadi *N + el.* võib esineda lauseetes verbidega, kui kõrvalõnand, puuduvad (vrd. (46)), ent on olemas element *Di* (küsimuselekuhu? vastav kohta osutav substituutsiooniklass).

(46) Auto sõitis väravast õue.

Poiss viskas mütsi aknast tuppa.

Napimate varieerumisvõimalustega on *mööda*-ühendverbide rektioonisstruktuurid, kus *mööda* tingib küll elemendi *N + el.* esinemise (vrd. (47)), ent transformatsioonivõimalused ja ka tolerantusvahekord kaasõnalise konstruktsiooniga puuduvad, sest vastav kaasõnaline konstruktsioon on teise sisuga (vrd. (48)).

(47) Auto sõitis koerast mööda.

(48) Auto sõitis koera mööda.

Auto sõitis mööda koera.

Samuti käituvad teisiti *ümber*-ühendverbid, kus *N + el.* elemendilisel konstruktsioonil on tolerantusvahekord vastava kaasõnalise konstruktsiooniga (vrd. (49), (50)).

(49) Fabien lendas äikesest ümber.

(50) Fabien lendas ümber äikese.

Huvi pakub meie teema seisukohalt ka sõnade *lahku, lahus, eraldi* kasutamine verbidega ja selle kasutamise omapära. Esi-

algsel vaatlemisel paistab, et kõik kolm tingivad reksiooni-
struktuuri elemendi $N + el.$ olemasolu. Võrdle lauseid (51),
(52), (53):

- (51) Peeter läks sõbrast lahku.
- (52) Mees elas naisest lahus.
- (53) See rühm seisis teistest eraldi.

Siin kohtume ühe põniküsimusega antud probleemistiku
arutamisel: kas element $N + el.$ sõltub oletatavast ühendver-
bist tervikuna või sõltub ta ainult sõnadest *lahku, lahus, eraldi*.
Viimasel puhul pole ilmselt tegemist ühendverbiga ja vastav
sõna pole ka kõrvälsõna. Seda on võimalik kontrollida sel teel,
et püüame moodustada verbita nominaalfraase, kus esineksid
seoses $N + el.$ ja sõnad *lahku, lahus, eraldi*. Kui me saame vas-
tuvõetavad fraasid, siis sõltub element $N + el.$ otseselt antud
sõnast, mitte aga selle sõna ja verbi ühendist. Jälgigem lau-
seid (54)–(56).

- (54) *Sõbrast lahku Peeter ...
- (55) Naisest lahus mees ...
- (56) Teistest eraldi rühm ...

Nagu näeme, annavad vastuvõetavaid nominaalfraase sõnad
lahus ja *eraldi* ning me ei saa arvata neid kõrvälsõnade hulka
ja moodustada nendega ühendverbe. Seevastu *lahku* tuleb
arvata kõrvälsõnade hulka, mis tingivad elemendi $N + el.$ esi-
nemist ühendverbi reksioonistruktuuris. Olgu muid märgitud,
et seda laadi noomenifraase ei saa moodustada ka eespool
analüüsitud kõrvälsõnadega *üle, ilma, läbi, alla, üles, välja,*
mööda. Vrd. (57).

- (57) *Sillast üle poiss ...
- *Trepist alla koer ...
- *Värvast välja auto ...

8. $N + el.$ pole ainus ühendverbide reksioonistruktuuri
element, mille olemasolu tingib kõrvälsõna ja mis vastava liht-
verbi reksioonistruktuuris ei esine. Teise suurema kõrvälsõnade
rühma diferentseerib element $N + all.$, s. o. nimisõna allatii-
vis. Siia kuuluvad sõnad *ette, juurde, järele, kallale, kõrvale,*
külge, peale, vahele, vastu, mis moodustavad koos verbiga
ühendverbe. Enamikul nende ühendverbidega moodustatud lau-
sekonstruktsioonidel on tolerantusvahekorrd vastava kaassõna-
lise konstruktsiooniga. Vrd. (58)–(66).

- (58) Koer jooksis autole ette.
Koer jooksis auto ette.

- (59) Valvur tuli poistele juurde.
Valvur tuli poiste juurde.
- (60) Röövlid tulid teekäijale kallale.
Röövlid tulid teekäija kallale.
- (61) Valvur astus vangile kõrvale.
Valvur astus vangri kõrvale.
- (62) Liimne paber hakkas laulele külge.
Liimne paber hakkas laua külge.
- (63) Puu kukkus autole peale.
Puu kukkus auto peale.
- (64) Poiss pani markidele paberi vahele.
Poiss pani paberi markide vahele.
- (65) Laps jooksis emale vastu.
Laps jooksis ema vastu.
- (66) Poiss jooksis raamatule järele.
Poiss jooksis raamatu järele.

Mõned juhud eelnevas vajavad lisaselgitusi. Nii on lausete,
(63) puhul võimalik veel lause (67).

- (67) Puu kukkus autole.

See on siiski oma reksioonistruktuurilt (63) esimese lause-
omast erinev, sest (67) puhul on meil tegemist kohta osutava
substitutsiooniklassiga Di^{14} , mitte aga vormklassiga $N + all.$,
niisilts hoopts erineva reksioonistruktuuri elemendiga.

(65) teine lause pole tolerantusvahekorras esimese lau-
suga, vaid on transformatsioonivahekorras lausega (68).

- (68) Laps jooksis vastu ema.

Seega (65) esimeses lauses *vastu*-ühendverb on suunverb,
mitte aga kontaktiverb, s. o. ta märgib suundumist millegi
vastu, mitte aga kontakti sellega.

Erinevaid tähendusi on ka *järele*-ühendverbidel. (66) lau-
setes on kõne all raamatu toomine kusti, vrd. (69), kus on
juurde toodud element Di (*koju*) selguse mõttes.

- (69) Poiss jooksis raamatule koju järele.
Poiss jooksis koju raamatu järele.

Kui *järele*-ühendverb aga märgib suundumist kellegi suu-
nas, siis pole tolerantusvahekorra kaassõnalise lausekonst-
ruktsiooniga, sest tähendused on mõlemal erisugused, vrd.
(70).

¹⁴ Vt. lähemalt lk. 64–65.

(70) Poiss jooksis teed mööda isale järele ja sai isa kätte.

(71) Poiss jooksis isa järele.

9. Eespool nägime juba, et *sisse*-ühendverbidega esines rektisoonstruktuuri elemendina *N + el*. Kuid selle kõrval võib esineda ka teine kõrvalsõnast *sisse* tingitud element *N + ill*. (vt. (72)).

(72) Mees jooksis põlevasse hoonesse sisse.

(73) Mees jooksis põlevasse hoonesse.

(74) Mees jooksis põleva hoone sisse.

(75) Poiss jooksis põleva hoone taha.

(76) *Poiss jooksis põleva hoone taha sisse.

Nagu osutab (74), pole tolerantusvahetõrde kaassõnalise konstruktsiooniga alati eriti selge. (73)-st võib esimesel pilgul järeldada, et *N + ill* esineb ka ilma kõrvalsõnata konstruktsioonis. Nagu osutavad aga laused (75) ja (76), pole viimasel juhul (s. o. (73) korral) tegemist mitte *N + ill* elemendiga, vaid elemendiga *Di*.

10. Eespool käsitlust leidnud *N + all* elementi tingivate ühendverbide vaatlus viib meid ühe keerulisema probleemi juurde, mis on otseselt seotud ühendverbide olemusega. Eelmiste kõrvalsõnadega on paralleelne oma süntaktilistelt omadustelt sõna *lähedale*. Võrreldagu eelmistega lauseid (77)-s.

(77) Poiss jõudis majale lähedale.

Poiss jõudis juba maja lähedale.

Nende lausete vahel näeme niisamasugust vahet kui lausete (58)–(66) puhul. *lähedale*-ühendverbide laiendiks saab olla element *N + all*. Ühendverbiline konstruktsioon on tolerantusvahetõrde kaassõnalise konstruktsiooniga. Tõsi, kokku- ja lahkukirjutamisel on jäätud *lähedale* kõrvale, sest ta on liiga pikk, ent niisuguseid otsuseid võib teha ortograafias, mitte aga grammatikas.

Asi muutub mõnevõrra keerulisemaks, kui võtame vaatluse alla *lähedale*-sõna antonüümi *kaugele*.

(78) Poiss hiilis majast kaugele.

(79) *Poiss hiilis maja kaugele.

Lausetest (78) ja (79) ilmneb, et *kaugele* tingib elatiivset nimisõna (elementi *N + el*), kuid kaassõnana ta (vastupidiselt sõnale *lähedale*) esineda ei saa. Tekib küsimus: kas *N + el*.

72

sõltub sõnast *kaugele* või *kaugele*-ühendverbist (kui niisugust oletamisi eeldada). Verbita nominaalfraase *kaugele*-sõnaga igatahes moodustada ei saa, nagu osutab (80).

(80) *Majast kaugele poiss...

Ilmselt ei saa aga selliseid fraase moodustada ühestki suunda osutavast sõnast. Pealegi oleme harjunud *kaugele*-sõna pidama tavaliseks kohamääruseks. Kuid *kaugele*-sõna ei seisaks keeles üksinda, umbes seda laadi sõnu on teisigi. Jälgitagu vaid lauseid (81)–(86).

(81) Poiss jooksis majast eemale.

*Poiss jooksis majast eemale.

(82) Poiss jooksis naabrist ette.

Poiss jooksis naabrist ette.

(83) Poiss trügis naabrist ettepoole.

Poiss trügis naabrist ettepoole.

(84) Naaber jäi poisist tahapoole.

Naaber jäi poisist tahapoole.

(85) Amber ulatus tükk maad joneest allapoole.

Amber ulatus tükk maad allapoole joo.

(86) Vesi ulatus joneest ülespoole.

Vesi ulatus ülespoole joo.

Selliseid sõnu võib veelgi lisada, näit. *väljapoole*, *väljaspool*, *sissepoole*, *seespool*, *eespool*, *tagapool*, *allpool*, *pealpool*, *ülalpool* jt.

Tõsi, oma süntaktilistelt omadustelt pole see grupp ühtne. Erinevalt teistest on võimalik *-poole*, *-pool* teise komponendiga sõnadel tolerantusvahetõrde kaassõnalise konstruktsiooniga. *ette* puhul seda pole, sest fraaside tähendus on erisugune. *eemale* ja *kaugele* puhul on see läiesti võimatu, sest puudub vastav kaassõna.

Kuid selle sõnarühma mõned liikmed juures ilmneb uus joon, mis oli senistele ühendverbikonstruktsioonidele võõras. Nimelt kannab *N + el*, siin teatavas mõttes komparatiivset iseloomu. Et just *N + el*, selles pole midagi imelikku, sest teatavasti esineb võrdlustes just *N + el*. Komparatiivsele iseloomule osutab otseselt asjaolu, et mõnedel juhtudel on selline lausekonstruktsioon transformatsioonivahetõrde *kui*-konstruktsiooniga. Võrdle lauseid (87) ja (88).

(87) Jüri seisis Jaanist tagapool.

(88) Jüri seisis tagapool kui Jaan.

Selline transformatsioon on võimalik paigalolekut osutavate sõnadega *eespool*, *allpool*, *ülalpool*, *väljaspool*, *tagapool*, *kuid*.

73

	Relevanting reht- sõovating element			Tolerantsus- võime konstruktsi-	= N + part. mööda = N + gen. kaudu = N + part. pid = N + gen. läbi = N + gen. kaudu = kut N + nom.	Relevantse elementi esit- võrdig ilma kravatoita	Lauseniited
	N + III	N + el.	N + all.				
'sisse	+			(±)		-	Mees jooksis polevasse hoonesse sisse.
sisse, alla, välja	+	+		-	+	+	Mees hüppas uksest sisse. Mees hüppas aknast alla. Mees hüppas aknaast välja.
alla, üles		+	+	-	+	-	Mees jooksis trepist alla. Mees jooksis trepist üles.
üle		+	+	+	+	-	Mees jooksis sillaast üle.
üle, ilma, läbi, ümber		+	+	+		-	Mees jooksis jõest üle. Mees jäi rahvast ilma.
ettepoole, taga poole, alla- poole jne.		+	+	+		(±)	Mees kirjgis naabrist ettepoole.

eespool, taga pool, all- poole, kaugemale, kae- gemal jne.	+			+		+	Mees seisis naabrist ta- ga pool. Mees hüppas naabrist kaugemale.
ette, lahku, emale, kau- gele, kaugemale	+			-		-	Mees jooksis naabrist ette. Mees jooksis majast kaugemale. Mees läks naabst lahku.
ette, juurde, järele, kal- dale, kõrvale, külge, taga, alla, üles, lähedale, lähemale		+		+		-	Mees jooksis sõltis ette. Puu kukkus aulale peale. Poiss jooksis raamatule järele. Mees jooksis majale läh- emale.
järele, vastu			+	-		-	Poiss jooksis vargale järele. Laps jooksis emale vastu.

pole võimalik suunda osutavate sõnadega *kaugele, eemale, ettepoole, tahapoole* jne.

Kui me laendame oma vaatlusringi veel ühe sammu võrra ja vaatlеме nn. komparatiivset adverb *kaugemale*, siis ilmneb, et meil on ikkagi tegemist kahesuguse *N+el* elemendiga. Võrreldagu lauseid (89)—(90)—(91).

(89) Jaan jooksis Jürist kaugemale.

(90) Jaan jooksis kaugemale kui Jüri.

(91) Jaan jooksis majast kaugemale.

Lause (89) *N+el* on komparatiivne, lause (91) *N+el* aga mitte. Et lauses (91) *N+el* elemendi esinemist ei tingi komparatiivsus, vaid ilmselt sõna *kaugemale* leksikaalne tuumik, seda osutab paralleelne sõna *lähemale*, mis tingib sarnaselt sõnale *lähedale* ikkagi elementi *N+all*.

(92) Poiss hiilis majale lähemale.

Enne kui püüame eespool esitatust teha mõned kokkuvõtavad järeldused, esitaksime analüüsi tulemused veel kord tabeli kujul (vt. lk. 74—75).

allapoole, kaugetele, kaugemale tüüpi sõnade vaatlus seab üles küsimuse adverbide ja kõrvalsõnade piirist. Kui me kuulutame viimase rühma sõnad tavalisteks koha-adverbideks ja mitte kõrvalsõnadeks, siis peame nentima üsnagi uut fakti eesti keele süntaksis: eesti keeles substantiivid laiendavad adverbe, sest sel juhul on lauses *Poiss jooksis majast kaugetele* sõnavorm *majast* sõna *kaugetele* laiend. Ainuüksi *jooksmaverbist* ju *majast*-vorm ei sõltu. Kui me aga seda ei eelda, siis tuleb meil ühendid *kaugetele jooksmata, lähemale tulema, ettepoole liikuma* kuulutada ühendverbideks ja antud sõnarühm kõrvalsõnadeks.

On olemas veel kolmas võimalus: eitada eespool esitatud teesi selle kohta, et ühendverbide puhul laiendid sõltuvad ühendverbist tervikuna, ja väita, et teatud laiendid (*N+el, N+all* jt. sellised) sõltuvad otseselt kõrvalsõnadest, mis on eri tüüpi iseseisvaid adverbe. Ent see esimesel pilgul nii meelitatavana tunduv võimalus viib meid üsnagi suurtesse raskustesse, mille käsitletus tuleb aga käesolevast kirjutisest välja jätta.

Eelnevas käsitlesime ainult mõnd ühendverbide kriteeriumi ja sellepärast ei taotle me mingit lõplikku lahendust. Autor suhtub siiski eelistavalt teise võimalusse. Peale selle tuleb silmas pidades, et eespool on lähemalt analüüsitud vaid mõningaid kõrvalsõnade rühmi. Neid rühmi on kahtlemata rohkem, ent nende selgitamine on seotud teistsuguste probleemide ja teist laadi analüüsiga.

ОБ ОСОБЕННОСТЯХ СТРУКТУР УПРАВЛЕНИЯ СЛИТНЫХ ГЛАГОЛОВ В ЭСТОНСКОМ ЯЗЫКЕ

Хуно Рятсен

Резюме

В грамматиках эстонского языка широко употребляется понятие *ühendverb* (слитный глагол). Слитный глагол состоит из простого глагола и особого типа наречий, которые в этой статье называются *kõrvalsõnad*. Но до сих пор оба понятия удовлетворительно не определены.

В статье делается попытка, исходя из особенностей в структурах управления, найти более твердую опору для выявления некоторых групп наречий этого типа. Результаты анализа представленных в таблице на стр. 74—75. Слова, приведенные в таблице, образуют с простыми глаголами слитные глаголы, от которых целиком зависят некоторые распространители. При этом выявляется, что эти наречия определяют наличие и форму некоторых распространителей. Конструкции со слитными глаголами имеют иногда определенные отношения с однозначными конструкциями, где вместо слитного глагола употребляется простой глагол и где, кроме того, имеется послелог или предлог, фонетически идентичный соответствующему наречию в первой конструкции.